

ANLATICININ İCRASI SÜRECİNDE VARYANLAR

Variants in the Narrator's Performance Process

Cahide YAGUBOVA*

ÖZ

Folklor örneklerinin en önemli özelliklerinden biri, metinlerin farklı zamanlarda ve yaşam koşullarında çeşitlilik göstermesidir. Sözlü halk edebiyatında, yaratım, anlatım ve dinleme biçimlerine bağlı olarak çeşitli varyantlaşma sorunları ortaya çıkmıştır. Bunun folklorun içsel bir sorunu olduğu unutulmamalıdır. Birçok folklorik örnek, çeşitli edebi türler için başlangıçta değişmez bir yapı görevi görür. Yani, ne kadar çok yeni varyant yaratılırsa yaratılsın, o varyantın kökeni değişmezdir. İcracı, kendisi için uygun parçaları alır ve biraz yaratıcılıkla, üretken işlevlerini tazeler. Genel olarak, birçok varyant olabilmesine rağmen, bunlar ilk yapıyla ilişkilidir ve olay örgüsünü ihlal etmez. Varyantların çokluğu, temaların ve içeriğin çeşitliliğine katkıda bulunur, örneği zenginleştirir ve canlandırır, onu farklı varyantlara dönüştürür. Sistemleştirme sırasında, yeni varyantların yaratılmasını engelleyen ilk versiyon sabit ve birincildir, ancak ikinci satır değişken olan bir varyanta dayanmaktadır. Azerbaycan edebiyatı çalışmalarında folklor ile yazılı edebiyat arasındaki karşılıklı ilişki üzerine araştırmalar yürütülmekte, varyasyon sürecine odaklanılmakta ve invariant ve varyantlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Halk yaratıcılığında belirli bir yazar aramak, bireysellik aramak imkânsızdır. Her varyasyonda geleneksellik, kolektiflik ve en önemlisi bireysel öznellik değil kolektif öznellik kendini göstermektedir. Bu nedenlerle halk edebiyatında yazarlık sorunu çözülememiş ve tartışmalı kalmıştır.

Anahtar Sözcükler: folklor, varyantlaşma, anlatıcı, yazarlık, invariant.

ABSTRACT

One of the most significant characteristics of folkloric examples is the variation of texts in different times and living conditions. In oral folk literature, various issues of variation have arisen depending on the creation, telling, and listening forms. It should be noted that the problem of variation is an inherent problem of folklore. Many folkloric examples serve as an initial invariant structure for various literary genres. That is, no matter how many new variants are created, the origin of that variant is invariant. The performer takes suitable parts for themselves and, with a bit of creativity, refreshes their generative function. In general, although there may be

* Araştırmacı. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü/Azerbaycan. E-posta: cahidey1996@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7757-1723.

many variants, they are related to the initial structure and do not violate the plot line. The multiplicity of variants contributes to the diversity of themes and content, enriching and revitalizing the example, turning it into different variants. During systematization, the initial version that inhibits the creation of new variants is fixed and primary, but the second line is based on a variant that is variable. In Azerbaijani literary studies, research is conducted on the mutual relationship between folklore and written literature, focusing on the process of variation, and efforts are made to clarify the invariants and variants. In folk creativity, it is impossible to seek a specific author, to seek individuality. In every variation, traditionality, collectivity, and most importantly, collective subjectivity, not individual subjectivity, manifests itself. For these reasons, the issue of authorship in folk literature remains unresolved and controversial.

Keywords: folklore, variation, narrator, authorship, invariant.

Giriş

Şifahi halk yaratıcılığının tüm türlerinde sözlü olma başlıca özelliğidir. Hafızalarda kalan edebi eserlerin nesillere aktarılması, varyantlaşma sürecinin kesintisiz olarak dinamik bir şekilde gelişmesine yol açmıştır. Varyantlaşma belirli sınırlar dâhilinde, sadece halk edebiyatında değil, kültürlerde, olaylarda ve benzeri durumlarda da belirlenebilir. Buradan da varyantlaşmanın halk edebiyatının temel terimi olduğu sonucuna varılır. Varyantlaşma, modern döneme uygun hale getirilebilir ve o aynı zamanda ortaya çıkmayarak sonradan tespit edilebilir. Bazen geciken değişim, gelenekselliğin korunmasını garanti altına almıştır.

Araştırmalar gösteriyor ki, en eski halk edebiyatındaki varyantlaşma işlemleri tarihi-coğrafi yöne dayanmaktadır. Varyantlaşmayla ilgili ilk araştırmalardan biri, Lauri Honko'nun monografisi (2000) kabul edilir. Lauri Honko teorik düşüncelerinde Fin okulunun taraftarı olmayıp Milman Parry ve Albert Lord'un araştırmalarını izlemiştir. Araştırma konusu varyantlaşmanın farklı türleri ve örneklerin çoğalma kuralları olan araştırmacı Lauri Honko, varyantlaşmanın halk edebiyatının temel özelliği olduğunu ve şifahiliğin de bu geleneğin özü olduğunu belirtir (Babic ve Voolaid, 2019: 201). Varyantlaşma zorunlu ve doğal bir olaydır. Eğer varyantlaşma olmazsa, halk edebiyatının halk arasında dolaşımından, haliyle de halk edebiyatından söz edilemez. İlkel versiyon ve varyantlar içeriklerine, sunumlarına, biçimlerine ve diğer özelliklerine göre birbirlerinden ayrılırlar. Bir halk edebiyatı ürününün varyantı, sadece tek bir halk içinde değil, farklı halklar arasında da gerçekleşebilir. Metin, insanın maneviyatını zenginleştiren, ruhuna benzeyen, ne-

silden nesile geçerek değerini artıran, varyantlaşma kazanarak içeriği, fikri, biçimi ve kendine özgü özellikleriyle dikkat çeker. Buna ek olarak, yazının insan hafızasını zayıflattığı, yani örneklerin sadece kitaplarda kalması, halk edebiyatının gelişimini yavaşlattığı, ancak hafızalarda kalmanın değişime, farklı varyantların ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açtığı belirtilmelidir. Şifahi gelenekte, anlatıcının dinlenmesiyle dinleyicinin onu anlatması hafızayı güçlendirmeye neden olur. Tekrarlama süreci, sadece halk edebiyatında değil, tüm alanlarda kendini bu veya farklı şekillerde gösterir. Bu nedenle, tekrarlama sürecinin doğanın kanunu olduğu, yani herhangi bir tekrarlama sürecinin bizi şaşırtmaması gerektiği düşünülebilir. Macaristanlı bilim insanı fizikçi Eugen Wigner, 1963 yılında yazdığı “Olaylar, Doğa Kanunları ve İnvaryantlık Prensipleri” adlı makalesinde, invaryantlığın doğa kanunlarının geçerliliği için bir ölçüt taşı görevi görmesi gerektiğini belirtir (Grba & Trobok, 2020). Son zamanlarda edebiyatımızda da rastlanan “ölçüt taşı”, saflığın, gerçekliğin, değerlerin sembolüdür. Böylelikle, halk edebiyatı örneklerinde ölçüt taşı işlevi ile invaryantlık aynıdır ancak bazen araştırmalar yapılmış olsa da, ilksel varyantın bulunması gerçek bir problemlidir.

Varyantlaşma işlemini örnekleri icra edenler ve folklor örnekleri belirlemektedir. Folklor meclislerinde, insanlar boş zamanlarını geçirmek için folklor metinlerinden bahseder, sohbet ederler, ancak asıl amaç folklor örneklerini söylemek değil, sadece boş zamanlarını keyifli bir şekilde geçirmektir. Bu tür sohbet ortamlarının, folklor toplantılarının olması, varyantlaşmanın dinamik bir şekilde gelişmesine zemin hazırlar. Sohbet saatleri uzadıkça eğlence olsun diye veya diğer amaçlarla şarkılar, şiirler okunur, hikâyeler anlatılır (Vaşifqızı, 2012: 190-191). Varyantlaşma, evrensel bir olay olduğundan birçok alanı da kapsar. Unutulmamalıdır ki, dünya halkları arasında birbirine benzeyen varyantlara da rastlanabilir. İcracı Gülbeniz Aliyeva, annelerle ilgili bir bayatısında annelerin yandığını, ağladığını, çocuğu ne zaman gelecek diye gözlerinin yola baktığını, yavrusuna hasretle “balam can” diyerek ağladığını söyler. İcracının söylediği varyantla aynı olan diğer bir bayatıda ilk mısra aynı, diğer mısralar farklıdır: Anneler günleri sayar, beklemekten güvercine dönüşerek yollara konup çocuğunu hasretle bekler. Birinde “gözler balası gezer” denilirken, diğeri “döner göy göyerçine” şeklindedir. Anne o kadar sevgi dolu ve evladı için fedakârdır ki, yavru hasreti her an yüreklerini dağlar:

Analar yanar, ağlar
Yollara bakar, ağlar
Gözler balası gezer

Balam can deyer, ağlar (KK-1).

Analar yanar ağlar
Günleri sanar ağlar
Döner göy göyerçine
Yollara konar ağlar (Pirsultanlı, 2012: 54).

Her bir folklor ürünü varyantlaşabilir. Bu varyantlaşmalar, folklor örneklerinin çoğalmasına neden olur. Halk edebiyatının bu kadar varyantlaşmasının özel sebepleri vardır. Varyantlaşma sürecinin önemli sebepleri, farklı ortamlarda olması, gerek tarihi, gerek halkların birbirleriyle ilişkisi, gerekse de kültürel ilişkilerin oluşması gösterilebilir (Güven, 2013). Folklor ürününü bir kişi yaratır, sonra o, kolektif yaratıcılık ürünü haline gelir, çünkü örneği yaratan somut kişi bilinmediği için kolektif eserin farklı biçimleri yaratılır. Yani örnekte birçok ekleme ve farklılık görülmekte, sadece karakterlerin adı ve eserin temel motifi aynı kalmaktadır.

Aşağıdaki verilen örneklerde anlam bağılılığı kendini gösterir ve olay örgüsü neredeyse aynıdır. Birinde “ağam, gel” ile başlamaktayken diğeri “ezizinem” ifadesi ile başlar. Hangisinin orijinal versiyon olduğunu söylemek mümkün değildir ancak her iki versiyon da bilinmeyen bir invaryantın türevleridir. İcracı Gülbeniz Eliyeva annesine seslenerek “ölmedim, sağam, boynumda zincir var ve yolunda yorgunum” der. Diğeri anonim icracının şiiri ise, Gülbeniz Eliyeva’dan farklı olarak “ağam, gel” ile başlar. O, ağasına hitap eder, “ölmedim, çiyimde keder uykusu var ve kapımda yorgunum, gel” der. Her ikisinin benzer özellikleri ikinci mısraların aynı olması; “gel”, “yorgunum” gibi kelimelerin kullanılmasıdır:

Ađam gel, ay ađam, gel
Ölmemişem, sađam, gel
Çiyimde keder uykusu
Kapımda dustağım, gel (Vaqıfızı, 2022: 63).

Eziziyem, anam, gel
Ölmemişem, sađam gel
Boynumda qem zinciri
Yolunda dustađım gel (KK-1).

Folklorda çok varyantlılık hem diyakronik, hem de senkronik olarak kendini gösterebilir. Örneklerdeki değişkenlik mutlaka metnin oluşturulduğu ilk günden itibaren belirli koşullarda ortaya çıkar. Folklor örneklerindeki değiş-

kenlikleri yazıya dökülmüş versiyonlarla karşılaştırarak ortaya çıkan farklılıkları analiz etmek mümkündür (Sarv & Järv, 2023).

İcracılar Qafarova Beyim ile Sitare Müslümlü arasında birbirlerini tanımazlar ve farklı bölgelerin sakinidirler. Qafarova Beyim Füzuli, Sitare Müslümlü ise Hocaventlidir. Söyledikleri bayatı folklorun varyantlaşmasının, folklorun dinamik gelişiminin açık bir göstergesidir. Her ikisi de kendine özgün deyişlerini söyleyerek kendileri de bilmeden değişik varyantlar oluşturmuşlardır. Her iki bayatından da anlaşılmaktadır ki, icracılar Ermeni vahşetinden acı çeker, doğdukları yuvadan ayrı düşüp memleketlerine hasret duyarlar. İlk mısra, 2. ve 4. mısraların kafiyeleri aynıdır, 3. mısralar ise farklı olsa da, her iki bayatının mültecilik döneminde söylendiği bilinmektedir:

Bu dağlar dağımdı benim
Qem otağımıdı benim
Bu qaşqınnığ olmıyeydi
Yaman çağımıdı benim (KK-2).

Dağlar dağımdı benim
Qemler oylağımıdı benim
Ay Füzuli, meni özüne çatdı
Yaman çağımıdı benim (KK-3).

Yukarıdaki iki anlatıcının şiirinin anonim varyantı da “dağlar dağımdır benim” mısrasıyla başlar. Anlatıcılardan Sitare Müslümlü ve Qafarova Beyim'deki gibi buradaki 1. 2. ve 4. mısralar aynıdır, ancak 3. mısrası farklıdır:

Dağlar dağımdır benim
Qem oylağımıdır benim
Dindirmeyin ağlaram
Yaman çağımıdır benim (URL-1).

Örneklerden görüldüğü gibi, her yazar istediği gibi metne müdahale ederek değişiklik yapabilir, onu farklı bir forma sokabilir. İnsanlar kendi isteklerine göre serbestçe folklor örneklerini değiştirebilir. Şifahi halk edebiyatı belleğe dayanır. Bazı anlatıcıların yazması, okuması veya eğitimi olmasa da, güçlü hafızalarıyla folklor örneklerini belleklerinde taşırlar. Ancak vurgulamak gerekir ki, belleklerde kalan metinler uzun yıllar boyunca aynı şekilde kalmayabilir, yıllar sonra değişiklik olabilir. Bu özellikler, Şüşen Quliyeva gibi icracılarda görülmektedir. 2013 yılında derlenen iki bayatının son veya ilk mısraları 2022'de artık unutulmuştur:

Qardaş, qardaş cüş qardaş

Xalçalı gümüş qardaş
Bacia qerip deyipler
Çex xenceri düş qardaş (KK-4, 2013).

Yere vurdum baltanı
Ağzı gümüş baltanı
Qardaş, qardaş cüş qardaş
Yerden bir oğlan çıhdı
Cülmü-cahan sultanı (KK-4, 2013).

Qardaş, qardaş, cüş qardaş
Bajına qerib deyibler
Çeh henceri, düş qardaş (KK-4, 2022).

Yere vurdum baltanı
Yerden bir oğlan çıhdı
Cülmü cahan sultanı (KK-4, 2022).

Şüşen Quliyeva'da olduğu gibi, farklı bir versiyon da Qafarova Beyim'de görülmektedir. 2013 yılında derlenen metinler, 2022 yılında söylenen metinden farklılık gösterir ve değişiklik önemli ölçüde ortaya çıkar. 2013 versiyonunda icracı 3. ve 4. mısraları "Füzulimden güzel oğlanlar getdi; Küreyinde nergizder" demişken, 2022'de aynı metni "Burda bir yiğit öldü; Toprak örter, yer gizler" şeklinde söylemiştir:

Nergizder, ay nergizder
Top-top biter nergizder
Füzulimnen güzel oğlannar getdi (KK-3, 2013).

Küreyinde nergizder
Nergizder, ay nergizder
Top-top biter nergizder
Burda bir igid ölüp
Torpak örter, yer gizder (KK-3, 2022).

Varyantlaşma Sürecinde Anlatıcının Rolü

Şiir veya bayatılarda olduğu gibi varyantlaşma rivayetlerde, efsanelerde, destanlarda da görülür. Yukarıda şiir esaslı folklor örneklerine bakılmıştır. Şimdi ise sözlü rivayet şekilli folklor örneklerindeki varyantlaşmalar incelenecektir. Geçmişten bugüne kadar alkarısı ile ilgili inançlar güncelliğini

hala koruyup aktarılabilmıştır. Şöyle ki, alkarısı yeni anne olan lohusa kadınlara, bebeklere musallat olup onlara zarar vermekle bilinmektedir. Araştırma esnasında anlatıcıların alkarısı hakkında söyledikleri, bazen aynı ama az bir farklılıkla ortaya çıkmaktadır. Çirkin, değişken karakterli, söylenenlerin tamamen tersini yapan, ayakları ters görünümlü, farklı şekillere girebilen ve daha çok kadın kılığında hayal edilirler. Alkarısı yakalandığında, onlardan ev işleri için yararlanılabilir. Bazı kaynaklarda alkarısı, İslam anlayışına uygun olarak cinlerle özdeşleştirilir. Lohusa kadına varlıkların musallat olmaması için, onlar kırk gün kırk gece yalnız bırakılmaz. Hatta eğer kadın kız çocuğu dünyaya getirirse, kadın ve kız çocuğu için tehlike beklediği, ancak erkek çocuğu dünyaya gelirse alkarısının onlara dokunmadığı düşünülür (Demren, 2018). Eğer lohusa odada tek başına bırakılacaksa lohusanın bulunduğu odaya kocasının ceketini ya da silahı asılmakta, yastığına demir parçası iliştilmektedir (Aça ve Yolcu, 2019).

Alkarısının, cinler kabilesinin negatif ruhlu dişisi olduğuna inanılır. Umay Ana bereket ve koruma sembolü iken, Alkarısı onun tam zıddıdır. Birçok kaynakta alkarısı, hal, albastı, alarvatı, albız, halanası, hal ninesi, hemzat vb. isimlerle anılır. Folklorcu Celal Beydili Memmedov, alkarısını dağınık saçlı, başı ve burnu büyük, uzun boylu, göğüsleri dizine kadar olan, yerde sürünerek sağ göğsünü sol omzuna atan ve tersini yapan bir varlık olarak tanımlar (Memmedov, 2003: 143). Anlatıcı Azamet Muxtarova ise alkarısını şöyle tasvir eder: “Kişileri kara, kadınları ağ geyinermiş, yekeper göğüsleri büyük, tüyleri yernen gedeymiş. O ayağını qoyanda izi qalarmış, böyükmüş.” (KK-5).

Anlatılan hangi örneğe bakılırsa bakılsın, her birinde alkarısının demirden ve iğneden korktuğu, lohusalı kadınlara zarar verdiği, yeni doğmuş bebekleri boğduğu, yakalanırlarsa sahibine hizmet ettiği görülmektedir. Dolaşısıyla, tekrarlanma teorisi burada da kendini göstermektedir. Halklar, insanlar sürekli olarak gelişir, farklı yerlere göç eder, bu durumda yayılma ve tekrarlanma süreci ortaya çıkar. Onlardan korunmak için çocuğun yatağına süpürge, yastığın altına makas, çengelli iğne, demir para, soğan, sarımsak, kısacası metalden olan bir şeyler konulur. Sabri Şakir araştırmasında, alkarısı hakkında onların yeni doğmuş bebeklere düşman olduğunu ve ciğerlerini çıkarıp yediğini, eğer ellerinde ciğer yiyen bir kadın görürlerse, onu yakalayıp iğne batırılması veya metal bir şey takılması gerektiğini belirtir (Şakir, 1939: 32).

Aşağıda verilen örnekte, anlatıcının alkarısı suretini insanüstü bir varlık olarak gösterdiği ve özellikle onların demirden korktuğunun vurgulandığı

görülür. Bu demir korkusu, alkarısının sahibine boyun eğmesine, söylediklerini yapmasına, sahibinden korkmasına, sahibi olmadığında onu serbest bırakması için başkalarına yalvarmasına, aniden kaybolmasına neden olur. Bazı kaynaklarda cin tutma, alkarısı yakalama vb. benzer motifli ama farklı isimlerle anlatıldığı belirtilir. Anlatıcı Raisa Dadaşova, kaynanasının uyuduğunu, bahçesinde de çok ördek olduğunu söyler. O, karanlık evde uyumuş ve eşi de evde değilmiş, gece çocuğuna bakabilmek için lambayı yakmış, birden garip bir ses duymuş, ördekler başının üstünde uçarken lamba da sönmüş. Raisa Memmedova, korkudan çılgın attığında çocuk ağlamaya başlamış, bu sırada alkarısı gülerek ellerini birbirine vurmuş ve kahkaha atmış. Korkudan bayılan anlatıcı, kendine geldiğinde ne olduğunu bilmez. Kayınpederini çağırmak istediğinde, kayınpederinin gelininin korktuğunu söylediğini görür. Anlatıcı, korkudan henüz doğmamış çocuğunu kaybeder. Sabah uyandığında ne cin, ne de başka bir şey görür ve ördeklerin hepsi de yerindedir. Bunun dışında, anlatıcı alkarısını çok çirkin, saç başı kötü durumda, yırtık pırtık içinde biri olarak hayal eder (Bayat, 2023: 20).

Başka bir anlatıcı Kübra Abbasova da atlarını rahatsız eden bir varlıktan bahseder.¹ Demek ki, dinleme sırasında daha önce bahsedilen cin mi yoksa alkarısı mı olduğu konusu ortaya çıkmakta ve netleştirme problemi doğmaktadır. Anlatıcı, babasının her zaman atını yemleyip okşadığını söyler. Onların evlerinin altı ahır, üstü de yaşam alanıymış. Ahırda atın koştüğünü görürler, sabah babası ahıra gidip atın ter içinde olduğunu görür. Anlatıcı babasına ata zift sürmeyi ve o cini yakalamasını tavsiye eder. İnanca göre cinler âleminde biri evlendiğinde, ahırlardan süslemek için at yellerini alıp sonra geri getirirlermiş. Alkarısından korunmak için, atın sırtına zift sürülür ve böylece cin yakalanır. Onu yakaladığında, yakasına iğne veya pim takarak esir alırlar ancak esir edilmiş bu cin, birini kandırıp üzerindeki metali çıkararak kaçar (Duvarcı, 2005: 128). Kaynaklara bakıldığında, cin kabilesinden olan alkarısının sadece lohusalı kadınlara, yeni doğan bebeklere değil, aynı zamanda atlara da musallat olduğu, atlarla oynamayı, koşturmaya sevdiği anlaşılmaktadır.

Sarışın, mavi gözlü, büyük başlı, farklı kılıklara giren alkarısı suretini başka bir anlatıcı üzerinden şöyle inceleyebiliriz. Anlatıcı, yaratığın kadının hayat arkadaşı kılığında olduğunu ve hiç konuşmadığını, sadece kadını izle-

¹ "Bizim öz evimizde atımız vardı. Atam hemmeşe düşerdi tövliye. Atı darıyordu, tumarıyıf eliyerdi. Gedif bir de görürdü ki, tövleden at çapılır. Evin altı padvalıydı, üsdü de eviydi. At çapılır. Seher dururdu, gedirdi, tövliye yenirdi, görürdü ki, at al-qan, ter su içindedi. Atama deyirdiler ki, onun üsdüne qır ele, o cini tut. O da deyirdi ki, men cini nece tutum, atı nece qırıyım." (KK-6).

diğini söyler. Daha sonra kadın, bebeğine bakmak için odaya geçer, havlunun içinden Kuran'ı çıkarıp bebeğin başının altına koyunca yaratık bir anda kaybolur. Öğleden sonra eşi eve geldiğinde, kadın ona “canım öğleden sonra geldin, ama hiç konuşmadın, bir anda kayboldun” der. Eşi ise kadına “ben bugün eve hiç gelmedim ki” der, sonra anlaşılır ki, gelen aslında eşinin kılığına girmiş olan alkarcısıdır (URL-9).

Bu anlatılar, alkarcısının sadece bebekleri ve yeni doğanları değil, aynı zamanda evcil hayvanları da etkileyebileceğine ve insanlara farklı şekillerde musallat olabileceğine dair inançları gözler önüne sermektedir. Tüm varyantları göz önünde bulundurduğumuzda, konunun özünde bir benzerlik görülmektedir. Ardı ardına hafıza ve hatırlama sistematik bir şekilde devreye girer. Eğer hatırlama, hafıza süreci olmazsa, folklor da ortaya çıkamaz. Demek ki, her şeyin gelişmesi ve aktarılması için hafıza önemli bir faktördür. Hafıza sayesinde varyantlar oluşur, folklor örnekleri yayılır ve geniş bir kitleye ulaşır. En önemlisi de konu değişmez olarak kalır, sabittir, sadece şifahlilik sonucunda varyant meydana gelir. Folklor tarihimiz, tam olarak hatırlama esasına dayanarak hafızalarda kalmış ve yeni nesillere aktarılmıştır. Folklor örneklerini anlatan bayatıcı, dastancı, rivayetçi, masalcı, menkıbeci vb. anlatıcılar farklı hatırlama yöntemleri kullanırlar. Hatırlama, tekrarlanma aşamasına dayanır, her ikisi de paralel bir şekilde yer alarak hafızada kalıcılığı sağlar. Aksini söylersek, bu durumda folklorun gelişiminden, yeni varyantlarından bahsedemeyiz. Fuzuli Bayat, eserinde hatırlamayı pantomim ve sözlü hatırlama olarak ikiye ayırmıştır. Pantomim, el-kol, mimik, beden hareketlerinden yararlanarak bir şeyi anlatmak demektir. Anlatıcı, hatırlama sırasında elleriyle başını tutabilir, başını öne eğebilir, gözlerini bir noktaya çevirerek düşünebilir ve hatırlayabilir. Sözlü hatırlamada ise ara sözler, tekrarlar, vurgulamalar, ritim yer alır (Bayat, 2010: 191).

Bazen anlatıcılar, duyduğu ve bildiği gibi konuyu dinleyiciye aktarabilir, ya kasıtlı olarak değiştirir ya unuttuğu için tam olarak anlatamaz ya da güçlü bir hafıza sayesinde olduğu gibi hatırlayıp dinleyiciye ulaştırır. Bu bakımdan, hafızayı güçlü ve zayıf olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bazen anlatıcı gereksiz bilgilere, yersiz tekrarlara yol açarak hatırlamaya çalışır. Sözlü halk edebiyatının hafızayla olan bağının yanı sıra, onun nesilden nesile aktarılmasında anlatıcı ve toplayıcının doğrudan ilişkisi tartışılmazdır. Söyleme esasına dayanarak, anlatıcının bireysel konuşma özellikleri dikkat çekmektedir. Kimlerden duyduğunu nasıl hatırlayıp anlayabildiği, dinleyici karşısında kendini özgür ya da sıkışmış hissetmesi, anlatıcının konuşmasını etkileyen faktörler arasındadır. Tam da bu nedenle, anlatıcının

bireysel konuşma özelliklerine sahip olması doğal bir durumdur. Hatırlama ve söyleme sayesinde, metin anlatıcıdan anlatıcıya mükemmelleşebilir, daha iyi bir şekil alabilir veya tam aksine, metnin yapısında kusurlar ortaya çıkabilir. Anlatıcının güçlü kafiye sistemine sahip olması, nazımla ilgili folklor örneğini hatırlamasına yardımcı olur. Kısacası, güçlü kafiye, sözün ardından gelmesiyle hatırlamaya yardımcı olur (Kerimova, 2019: 67).

Şifahlık, sadece konuşmayı değil, aynı zamanda yazılı şekilde de kendini gösterebilir. Bunlara en çarpıcı örnek Dede Korkut, Koroğlu vb. destanlardır. El yazmaları halinde günümüze kadar ulaşan folklor örnekleri vardır, bu durumda folklorda sadece konuşmayı göz önünde bulundurmamız mümkün değildir. Yazılı hale getirilmiş örnekler, şifahlılığı koruyup sürdürmeyi sağlar. Hatta yazılı hale getirilmiş diğer örnekler şifahlılığını koruyamasa da, onları araştırmadan uzak tutmak folklor araştırmalarını dar bir çerçeveye sıkıştırmış olur. Aktarılan materyaller biçimini değiştirebilir, bazen bireysel özellikler karşılaştırma sırasında belirgin hale gelebilir, ancak konuşunun özü çok fazla değişkenliğe maruz kalmaz (Quliyev, 2018: 152). Bütün bunları göz önünde bulundurulduğunda, folklorun güvenilirliği, güvenliği meselelerinin önemi bir probleme dönüştüğünü görmekteyiz. Tarihi bilgiler bugüne kadar taş, hayvan derisi, kayalar vb. üzerinde korunmaktaydı, her zaman bilginin güvenilirliği, korunması, saklanması en önemli mesele olmuş, devlet tarafından bunların korunması konusunda karar alınmıştır. 16 Mayıs 2003 tarihinde Haydar Aliyev, “Azerbaycan Folkloru Örneklerinin Hukuki Korunması Hakkında” kararnameyi imzalamıştır (AMEA, 2023: 7). Halkın bin yıllık, eşsiz hazinesini korumak, folklorun gelişimi demektir. Folklor materyallerinin toplanması, tarihsel gerçeklerin ortaya çıkarılmasında önemli bir husustur. Modern dönemde, iletişim, önceki dönemlere kıyasla keskin bir şekilde farklılık göstermektedir.

Sonuç

Göçebe toplumlarda, göç sonucunda karşılıklı etkileşimler, folklor biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Modern dönemde yazılı hale getirilmiş folklor örnekleri kitap haline getirilmekte, kitap taşınabilir olduğundan da yine de aktarım gerçekleşmektedir. Sesi kaydetmek için icat edilen cihazların, folklorun yayılmasında, sınırlılıktan çıkarak geniş bir kitleye aktarılmasında önemli bir rolü vardır. Bu tür yayılımda, okuryazar olmayan kişiler bile folklor örneklerinden haberdar olabilir (Neklyudov, 2019: 46-47). Metinler, sunumlarına, bireyin söylediği duruma ve mekâna bağlı olarak birbirlerinden farklılaşır. Bazen anlatıcının metninde eksiklikler, belirli hatalar kendini gösterir. Şifahi anlatımda metin unutulur. Anlatıcı Şuşen Quliyeva ve Qafarova

Beyim’de gördüğümüz gibi, metindeki bir mısra bazen hatırlanmayabilir. Anlatım sırasında metinde oluşan eksikliklerin ortaya çıkma nedenleri vardır. Bunlar, hafıza zayıflığı, metinlerin sık sık hatırlanıp anlatılmamasından kaynaklanan sorunlardır (Kerimova, 2019: 70). Bunun dışında, farklı zamanlarda anlatılma, toplumsal-siyasi değişiklikler, belirli olaylar sonucunda metinde içerik değişiklikleri kaçınılmaz hale gelir.

Birbirine benzeyen veya ortaya çıkmış yeni biçimlerdeki ürünlerin motifi, temel anlamı aynıdır. Bu da bir kez daha, folklor örneğinin sabit değil, değişken olduğunu, sürekli gelişme aşamasında olduğunu kanıtlamaktadır. Yeni varyantlar, anlatıcılara; farklı üslup ve dil özelliklerine göre farklılık gösterir. Bazı folklor örnekleri vardır ki, bunlar sınırları aşarak büyük bölgelere veya dünyaya yayılmıştır, ayrı ayrı halklar tarafından benimsenmiştir. Her halk folklor ürününü kendine uygun olarak değiştirip özümsemiştir. Motifi olduğu gibi koruyarak ortaya çıkan yeni örnek, halk ürünü haline gelerek somut bireysel üründen uzaklaşıp anonimleşir ve gerçek yaratıcısı unutulur. Her halkın kendi kültürü, dünya görüşü vardır, bu durumda o halkların kendi dünya görüşü, kültürü ve düşüncesi varyantlara yansiyacaktır.

Kaynakça

- Aça, Mehmet ve Yolcu, Mehmet Ali (2019). “Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri”. *Halk Bilimi El Kitabı*. Ed. Mustafa Aça. Ankara: Nobel, 345-440.
- AMEA Folklor Institutu (2023). *Heyder Eliyev ve Azerbaycan Xalq Medeniyyeti*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Bayat, Füzuli (2010). *Folklor Haqqında Yazılar*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Bayat, Füzuli (2023). *Masallı Folklor Örnekleri*, C.3. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Demren, Özlem (2018). “Türk Kültüründe Bir Korku Kültü Olarak Sivas’ta Alkarısı ve Albasması İnanışı”. *Antropoloji*, 36: 1-27.
- Duvarcı, Ayşe (2005). “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”. *Bilig*, 32: 125-144.
- Grba, Marko & Trobok, Majda (2020). “Mathematics and Physics within the Context of Justification: Induction vs. Universal Generalization”. *Croatian Journal of Philosophy*, 20(58): 19-33.
- Güven, Merdan (2013). “Türkülerin Varyantlaşması”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50: 145-156.

Honko, Lauri (ed.) (2000). *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. Helsinki: Finnish Literature Society.

Kerimova, Huraman (2019). *Folklor Metinlerinin Tertibi Meseleleri*. Bakı: Elm ve Tehsil.

Memmedov, Celal Beydili (2003). *Türk Mifoloji Sözlüyü*. Bakı: Elm.

Neklyudov, Sergey (2019). “Folklorşünaslık: Problemler ve Tedqiqler”. *Dede Qorqud Jurnalı*, 66: 45-53.

Pirsultanlı, Sednik Paşa (2012). *Azərbaycan Ağız Edebiyyatında Bayatılar*. Gence: Gence Devlet Universiteti.

Quliyev, Hikmet (2018). “Virtual Kommunikativ Mühitde Folklor: Şifahilik Meselesi”. *Genç Tədqiqatçı Elmi-Praktiki Jurnal*, 4(2): 151-156.

Sabri, Şakir (1939). “Muhtelif Ruhlar Hakkında”. *Halk Bilgisi Haberleri*, 98: 32-33.

Sarv, Mari & Järv, Risto (2023). “Layers of Folkloric Variation: Computational Explorations of Poetic and Narrative Text Corpora”. *Electronic Journal of Folklore*, 90: 233-266.

URL-1: <https://www.sozler.im> (Erişim: 15.06.2024).

URL-2: <https://kizlarsoruyor.com/diger/q5987291-alkarisi-olayi-nedir-yasanmis-cin-vakalari-bir-bilginiz-var-mi> (Erişim: 15.06.2024).

Vaqifqızı, Leman (2012). *Şeki Folklor Mühiti*. Bakı: AMEA Folklor İnstitutu.

Vaqifqızı, Leman (2022). *Azərbaycan Bayatıları*. Bakı: AMEA Folklor İnstitutu.

Voolaid, Piret & Babic, Sasa (2019). *Variation in Folklore and Language*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Gülbeniz Eliyeva, 1953 doğumlu, Laçın, Qaraçanlı.

KK-2: Sitare Müslümlü, 1930 doğumlu, Hocavent.

KK-3: Beyim Qafarova, 1940 doğumlu, Füzuli, Mirzecamallı.

KK-4: Şüşen Quliyeva, 1952 doğumlu, Füzuli, Mirzecamallı.

KK-5: Ezemet Muhtarova, 1952 doğumlu. Lerik-Kelehan.

KK-6: Kübra Abbasova, 1962 doğumlu, Şuşa.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Teřekkür: Rehber hocam Prof. Dr. Fuzuli Bayat’a yazı sürecinde yol gösterdiği için teřekkür ederim.

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Acknowledgments: *I would like to thank my advisor Prof. Dr. Fuzuli Bayat for his guidance throughout the writing process.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*